

GENDER JAKO FENOMÉN APRÈS-COUP: (NE)LINEÁRNÍ TEMPORALITA (GENDEROVÉ) IDENTITY

Gender as an après-coup phenomenon: (non)linear temporality of (gender) identity

Dagmar Halo

*Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, CZ;
e-mail: dagmar.halo@gmail.com*

Psychotherapie. 16 (2), 207–216; ISSN 1802-3983

ABSTRAKT

Tento text si klade za cíl zaměřit se na zkoumání vlivu elementů infantilní sexuality a jejich (re)definicí na vznik, rozvoj a osvojení konkrétní genderové identity v průběhu psychosexuálního vývoje z pohledu konceptu après-coup a současně se pokusit experimentálně vymezit a rozvinout výklad (re)konstrukce (ne)lineárního procesu (dez)integrace osobnostních elementů jako jedné z mnoha vrstev psychoanalytického úsilí v kontextu genderové teorie.

Klíčová slova: gender, genderová identita, après-coup, rekonstrukce, psychoanalýza

ABSTRACT

This text examines the influence of elements of infantile sexuality and their (re) definition on the origin, development, and acquisition of specific gender identity during psychosexual development from the perspective of the après-coup concept. And at the same time, try to experimentally define and develop interpretation (re)construction of a (non)linear process of (dis) integration of personality elements as one of many layers of psychoanalytic effort in the context of gender theory.

Key words: gender, gender identity, après-coup, reconstruction, psychoanalysis

ÚVOD

(Re)konstrukce identity jako fenoménu hodného pozorování a zkoumání lze označit za obecný psychotherapeutický milník, jehož dosažení či překročení se stává pro mnohé terapeutické směry významnou inspirací či dokonce cílem. V psychoanalytickém úsilí můžeme o mnohých chorobách a jejich léčbě uvažovat v dimenzích (dez)integrace self, tedy (ne)koherentního vnímání a prožívání sebe sama, resp. usilování o integraci a koherenci self (Kernberg, 1982).

Ontogenetický vývoj člověka, jež staví jedince před neznámé a často obtížné fáze, má tento „vyzývací“¹ charakter sám o sobě. Zvládnutí těchto fází je často podmíněno (vy)nalezením a rozšířením dostupných osobnostních prvků v nové, zralejší formy, a to vše při zachování kontinuity self. Zajímavou se tak posléze stává otázka, jestli může (dočasná) dezintegrace self působit naopak hojivě, resp. za jakých okolností je žádoucí stabilitu rozložit, aby mohla být ustanovena znovu.

¹ V projektivní diagnostické metodě Rorschachův test se používá spojení „vyzývací charakter tabulí“.

Existence genderové identity jako sady osobnostních charakteristik typických pro určitý gender nebo jeho kombinace, a jejich možná proměna v průběhu života jedince, vytváří řadu otázek nejen po významu genderu z pohledu ontogeneze, ale rovněž po způsobu, jakým je možné (re)strukturalizovat a (znovu)objevovat konkrétní identitu jedince. Vytváří prostor pro objevování dříve skrytých, nevědomých osobnostních prvků, které mohou mít genderovou povahu, a které by již měly být dle předpokladů vývojové psychologie pevně zakotveny v psychice jedince. Psychoanalytický fenomén *après-coup* označuje jako jeden ze svých hermeneutických předpokladů retrospektivní (vy)nalézání významů internalizovaných objektních vztahů² a jejich účinku, čímž přispívá k rozsáhlému pojetí teorie časovosti v psychoanalýze i pojetí vývoje identity jedince.

Jelikož v tomto textu operuji s mnoha náročnými pojmy, které by vydaly na samostatné přehledové články, nemůžu je na tomto místě obsáhnout zcela, v jejich faktické i historické celistvosti. Uvažuji nad těmito pojmy jako nad dynamickými činiteli v duchu psychoanalytické tradice, tedy jako nad pojmy, které inherentně zahrnují sumu veličin a pojmosloví typické pro psychoanalytické myšlení. Opomenout nelze ani skutečnost, že pojetí psychoanalýzy dostalo za historii svého vývoje značných změn a mnoho teoretických větví zůstává roztrženo do několika sobě navzájem protichůdných předpokladů nejen u pojmů zmíněných v textu (Green, 2005).

² Teorie objektních vztahů předpokládá, že vztahy, které máme sami se sebou a s druhými lidmi, jsou ovlivněny kombinací reality a našich fantazijních představ.

Sjednocujícím aspektem dějové linie textu je intersubjektivní³ rozměr, jež provází psychoanalytickou historii od jejího počátku ze samé podstaty dyadického, intimního settingu analytik(čka) – analyzand(ka) (Berman, 1997), a z nějž (re)konstrukci (genderové) identity nemůžeme vytrhnout. V textu se zamýšlím nad tím, jakým způsobem může psychoanalytické úsilí přispět k (re)konstrukci (genderové) identity jedince a tím nejen rozšířit repertoár rolí a self-konceptů, ale také možná i obohatit sadu tzv. copingových mechanismů, které má jedinec ve svém psychickém aparátu „k dispozici“ za různých životních okolností.

ZTĚLESNĚNÍ A VÝVOJ (GENDEROVÉ) IDENTITY

Teoretickým východiskem pro ilustraci vývoje self prostřednictvím pohledu Druhého⁴ je pro mě koncept Jacquese Lacana (2007) stádium zrcadla probíhající od 6. měsíce života člověka. Základní metaforou je proces, kdy se dítě vidí v zrcadle⁵. V něm nejdříve vidí svůj odraz a postupně se poznává. Zrcadlový odraz je umístěn mimo dítě (subjekt), a reprezentuje tak formu přemístění, projekci sebe do vnějšího světa ohraničeného časoprostorem. Tím vzniká (celoživotní) identifikace (skrže) sebe v tom Druhém. Odraz v zrcadle, který dítě vnímá,

³ Sdílená subjektivita. V tomto pojetí se jedná o vztah, který je sdílením subjektivního prožívání a tím umožňuje náhled a rozvoj jedince.

⁴ Lacan rozlišuje mezi malým druhým a velkým Druhým. Malý druhý reprezentuje pojetí sebe (projekci ega) ve fázi stádium zrcadla. Velký Druhý naopak reprezentuje „radikální jinakost“ druhého člověka (společnosti jako celku), kterou je náročné pochopit a asimilovat.

⁵ Pojem zrcadlo zde v textu pojmáme jako kreativní vyjádření formy odrazu a ztotožnění se, pohledu na sebe sama skrze Druhého.

je kompletní a autonomní. Tento obraz však interferuje s proprioceptivním vnímáním dítěte, které ještě není zcela soběstačné a vnímá své tělo jako fragmentované. Kontrast tělesného prožitku vůči realitě zrcadla je vnímán primárně jako stres a dítě vyvíjí agresivní obrany, které rezultují v identifikaci s představou celistvého obrazu. Ten je posléze přenesen do vnějšího světa skrze (objektně-vztahovou) reprezentaci vztahu s pečující osobou.

Primární identifikace podněcuje další formaci ega, resp. její případné patologie. Takto tedy dochází k prvotnímu zpodobnění ideálu sebe jako celistvé jednotky, která své fragmentované ego postupně skládá dohromady prostřednictvím aktivní interakce s vnějším světem (Minolli, 2004). Stáváme se tedy sami/y sebou v zrcadlovém odrazu zprostředkovaném Druhým, kde jednu z hlavních úloh hraje fyzické tělo, resp. fantazijní produkty o něm a s ním spojené. Již Freud (1999, str. 26) formuloval tuto původní myšlenku vztahu ega a těla: „*ego je především tělesné ego; není to pouze povrchová entita, ale sama je projekcí povrchu*“. Jinými slovy, tělesné ego zahrnuje psychickou investici do tvorby a pozdějšího prožívání tělesného obrazu, tedy těla a vztahu k němu.

Zásadní je v tomto případě kontakt s pečující osobou, která je s tělem dítěte zpravidla v intenzivním kontaktu. Dítě ve vztahu k pečující osobě vyjadřuje svá (pudová, ze své podstaty původně nediferencovaná) přání a potřeby. Pečující osoba a vztah k ní se tak stává hlavním těžištěm, na němž dítě zvažuje a postupně vyvažuje (tvoří) svoji identitu. Pečující osoba je prvním mikrosvětlem definujícím kontakt se sociálním makrosvětlem. Ohraničuje možnosti a formy, jakými dítě svá (pu-

Dagmar Halo

Mgr. et Mgr., je doktorandkou na Univerzitě Palackého v Olomouci a kandidátkou výcviku v psychoanalýze v České psychoanalytické společnosti. Výzkumně se zabývá tématy klinické psychologie a psychologie genderu.

dová) přání a potřeby vyjadřuje, resp. učí se, jak je vyjadřovat a naplňovat (Bowlby, 2010).

Tělo a tzv. body-image hraje ve vývoji jedince ještě minimálně jednu nezastupitelnou úlohu, a tou je vznik genderové identity, resp. genderové diferenciaci, která je již většinou ireverzibilní v 18 měsících, ale definitivně dokončena před dosažením 3. roku života (Martin & Ruble, 2010). Pojem gender označuje v českém překladu slovo rod. Jako první ho formuloval psycholog a sexuolog Money (1955), který ho použil v článku pojednávajícím o rozdílech mezi mužstvím a ženstvím. Pojem gender byl poprvé použit za účelem oddělení anatomického významu pohlaví od jeho psychosociální roviny v mezích pojetí maskulinity a feminity. Stoller (1968), aby významově podtrhnul rozdíl mezi ženstvím a mužstvím z pohledu pohlaví (tedy feminitou a maskulinitou z pohledu genderu), vytvořil termín *jádrová genderová identita*. Tento pojem tedy podtrhuje sebeidentifikaci člověka jako ženy nebo muže.

Pojem pohlaví se svým obsahem soustředí čistě na biologické prvky lidského těla formou akcentace jeho fyziologických a anatomických rozdílů. Pohlaví je tedy oficiálním zařazením člověka do binární škatulky žena/muž (*female/male*) na základě kombinace druhu genitálií, chromozomů a hormonů. Pokud anatomická a fyziologická skladba jedince po porodu jednoznačně neodpovídá binárnímu spektru žena/muž, jedinec je označen jako intersexuální, ač se nejedná o oficiálně úřední kategorii a například praxe v ČR je z pohledu intersexuálních osob značně problematická (Doležalová et al., 2021). Pojem gender se na rozdíl od termínu pohlaví snaží zachytit a vysvětlit rozdíly mezi ženami a muži v kontextu sociálního schématu, resp. toho, co ženy a muži dle společenského skriptu mohou či nemohou, nebo kým vlastně v konkrétní společnosti a kultuře jako jedinci jsou (Mason, 2018).

Oproti pojmům žena a muž jsou pojmy feminita a maskulinita pojmy významově nezávislé na biologickém pohlaví. Absolutní přijetí a identifikace jedince s genderem tak samy o sobě vypovídají spíše o schopnosti adherence k sociálně konstruovaným pravidlům a normám než o oprávněnosti normy. Sociální a interpersonální rozměr pohlaví, tedy kontext genderu, nám dává na srozuměnou, jaký obsah sdílených zkušeností a informací je s mužskou či ženskou identifikací spojen. Jak píšou Hall a Bucholtz (1995), genderové rozdíly působí jako plovoucí signifikanty. Záleží především na významu, který je daným genderovým rozdílům přisouzen. Genderový aspekt každého z biologických pohlaví tak automaticky a inherentně neodráží ztotožnění se biologickým pohlavím, či na-

opak nemusí automaticky odkazovat k normativnímu pojetí femininní žena/maskulinní muž. Může spíše vytvářet různé kombinace genderových rolí, částečně nevědomé povahy (Dimen, 1991). Vznik a vývoj genderové identity je dále podmíněn mnoha faktory, které v mezích psychoanalytické teorie můžeme popsat v kontextu psychosexuálního vývoje. Ten je z podstaty svých jednotlivých fází velmi úzce spojen především se socializací, přičemž se v tomto kontextu můžeme obrátit k teorii Butler (1990). Dle ní genderová identita není založena na vrozené vnitřní esenci, ale je jakýmsi vedlejším produktem opakovaného genderového vystupování, které se odehrává nejen ve společenském, ale rovněž i rodinném kontextu.

OIDIPSKÉ DRAMA A GENDEROVÉ ENIGMA

Pro Lacana (2007) je oidipický komplex paradigmatickou trojúhelníkovou strukturou, která kontrastuje se všemi duálními vztahy. Klíčovou funkcí je pro něj v oidipickém komplexu tedy otec⁶, třetí člen, který převádí duální vztah mezi matkou a dítětem na triadickou strukturu. Na začátku období oidipova komplexu si dítě pomalu uvědomuje, že není totožné s touhou⁷ matky a ani jejím jediným předmě-

⁶ Lacan rozděluje „pojetí“ otce na tři varianty – symbolický, imaginární a reálný otec. V textu neprezentuje reálnou postavu z masa a kostí, ale spíše kombinaci symbolického a imaginárního otce. Tedy kombinaci jak otce reprezentujícího zákon a prohibici, ale také jeho vztahovou, spíše fantaskní rovinu, která je ve skrze věci představ každého jednotlivce.

⁷ Touha není ve skutečnosti vztah k předmětu zájmu, ale vztah k nedostatku, tedy tomu, co chybí. Právě toto „chybění“ potencuje jedincovu touhu. Přičemž Kojčve (1980) tvrdí, že lidská touha znamená především touhu být vnímán a „rozpoznán“.

tem zájmu, protože její touha směřuje za různých okolností jiným směrem. Dítě chce uspokojit matčinu touhu pokusem stát se předmětem jejího zájmu. Dyadický vztah mezi matkou a dítětem se tak mění v trojúhelníkový vztah mezi dítětem, matkou a objektem její touhy. Lacan nazývá tento třetí termín imaginární falus. Imaginární falus je tedy to, co dítě předpokládá, že někdo musí mít, aby mohl(a) být předmětem matčiny touhy. Otec je v tomto pojetí nejen tím, kdo imaginární falus vlastní, ale také tím, kdo uvaluje „vztahové embargo“ na symbiotický vztah matky a dítěte, a tím doplňuje proces separace⁸. Snahou uspokojit matčinu touhu se dítě ztotožňuje s předpokladem, že ona „něco“ postrádá, a pokouší se pro ni tímto „něčím“ stát.

Dítě se později ve svém vývoji musí vzdát svého snu být jediným předmětem matčiny touhy (imaginárním falem) a vzdát se této imaginární identifikace pro symbolickou identifikaci. Dítě je přesunem do systému jazyka vystaveno volbě potenciálně mít nebo být symbolickým falem⁹ (falickým signifikantem). Nikdo nedokáže tuto volbu naplnit zcela, ani bychom žádnou z těchto pozic neměli vnímat jako zcela stabilní. Žádná z těchto pozic není něčím, co může

být zcela osvojeno nebo dokončeno. Dle Lacana se lze takto pouze přiblížit k tomu „mít“ falický signifikant nebo „být“ falickým signifikantem. K tomu může dojít buď prostřednictvím touhy druhého po něčem, co potenciálně vlastní a umisťuje se s tím do pozice maskulinní sexuality (*having*) nebo prostřednictvím touhy druhého po něčem, čím druhý je a umisťuje se s tím do pozice femininní sexuality (*being*) (Lacan, 2007). Podobně mj. Freud (2000) rozlišuje identifikaci s objektem a volbu objektu.

Dle Hooka (2006) otázka po touze druhého, a jak se snažíme být touhou (pro) toho druhého, je přesně to, jakým způsobem se identifikujeme, jestli jako muži nebo jako ženy. Jinými slovy to, kým se staneme (kdo po nás bude toužit), je zásadně odlišné pro ty subjekty, které se identifikují jako ženy, na rozdíl od těch, kteří se identifikují jako muži. Je to jako forma osvojení/přijetí pozice maskulinity nebo feminity, která je výsledkem nevědomého závazku vůči pečující osobě, případně jiným blízkým osobám. Nevědomé fantazie pečující osoby, vyjádřené formou objektních vztahů a interakcí s dítětem, jsou „čteny“ a nevědomě interpretovány dítětem. Vrozená schopnost dítěte číst ne vždy zcela srozumitelnou afektivní komunikaci matky se zásadním způsobem takto podílí na nastavení nevědomého života dítěte (Kernberg, 2001).

Dle Arona (1995) se dítě ocitá nejen vůči matce v ne zcela srozumitelné situaci tzv. primární scény¹⁰. Aron v tomto kontextu

⁸ Proces separace se odehrává ve vztahu matka – dítě zcela přirozeně přičemž druhý rodič tento proces svou existencí umocňuje. Čím komplikovanější proces separace, tím komplikovanější oedipální komplex.

⁹ Ettinger (2006) jako jedna z mnoha feministických autorek reformuluje tento koncept. Neopouští zcela myšlenku falocentrismu, ale doplňuje ji vlastní teorií tzv. Matrix, která staví femininní prostor a aspekt tvořivosti jako kontradikci k pojetí androcentrické logiky. Podobně jako např. Kristeva (1984) nebo Irigaray (1985) hovoří o významu preoedipální (preverbální) fáze vývoje a potlačení opoziční binarity maskulinní vs. femininní.

¹⁰ Výraz „primární scéna“ odkazuje na (ne)vědomí dítěte obsahující sexuální rozměr vztahu mezi rodiči. Předpokládá se, že dítě má o sexuálním aktu rodičů určitou představu, která je spojením reality a fantazie. Dítě primární scéně nerozumí, je pro něj záhadou, ale zároveň u něj vyvolává sexuální vzrušení.

dále uvažuje o konceptu tzv. kombinované rodičovské figury¹¹ jako o výzvě, která organizuje strukturu psychického aparátu z pohledu maskulinních a femininních obsahů, jež se prolínají životem jedince a projevují se posléze v psychickém aparátu v různých podobách. V případě kombinované rodičovské figury dítě čelí složité výzvě kontinuálního výběru, se kterou z rodičovských postav se ve fantazijním rozpětí primární scény identifikovat. Výsledek situace může být reprezentován buď paranoidně-schizoidní pozicí charakteristickou štěpením, prožitky roztržštěnosti a difúze self, nebo naopak pozicí depresivní, která stmeluje původně štěpené složky a je charakteristická již spíše stabilním prožitkem (genderové) identity.

Aron (1995) dále v tomto kontextu doplňuje, že plný rozvoj oidipského komplexu se v dítěti umocňuje přesunem pozornosti k rodičovskému páru a jeho intersubjektivitě, přičemž se současně nastoluje pocit exkluze. Dítě (subjekt) se tak fantazijně ocitá současně jak v roli pozorovatele, tak v roli účastníka primární scény. Tato kombinace symbiózy a exkluze může být sice dočasně znepokojující, ale současně jde o hodnotu, na jejímž základě může subjekt posléze spolehlivě participovat v analýze. Subjekt by měl tedy oplývat nejen pocity stabilní identity, ale i mnohosti. Vzhledem k tomu, že jsou vytvářeny nevědomě, jsou tyto procesy spjaty s mnoha dynamickými komplexi, jež jsou protkány napříč osobní historií daného subjektu, a které z podstaty

svého významu souvisí s aktivní inicializací dospělého, resp. pečující osoby (Laplanche & Pontalis, 1988).

FENOMÉN APRÈS-COUP A (VY) NALÉZÁNÍ (GENDEROVÉ) IDENTITY

Osobní historie subjektu je neodmyslitelně protkána časovostí. Ač je ontogenetický vývoj člověka lineární (čas plyne a involuční procesy jsou nezvratitelné), striktní linearita v psychickém aparátu jedince je do značné míry zpochybnitelný pojem. Freud (1997, s. 106) prohlásil, že „*v Id není nic, co by odpovídalo představě času*“. Emoce, přání a impulsy Id jsou spíše charakterizovány bezprostředností a bez tolerance k odkladu. Podobně Freud (1997) prohlašuje, že obsah Id má tendenci přetrvávat nezměněn v průběhu času: toužebné impulsy jsou v zásadě nadčasové, přičemž obsahy Id dominují především v raném dětství, kdy ego ještě není dostatečně vyvinuto a „zpevněno“. Významným je integrální vztah mezi prvotním smyslem pro čas, který se vyvíjí v dětství, a primitivními počátky konceptu já, protože jak smysl pro čas, tak pocit sebe sama vyžadují adekvátně vyvinuté funkce ega. V psychoanalýze je lineárnímu pojetí věrná právě egopsychologie, jak je vidět například v důrazu na lineární sled vývojových fází, kterými jedinec prochází. Stěžejním je v tomto kontextu pojem ego-identita, který formuluje Erikson (1968).

Naopak např. Lacan (1988) však takové lineární pojetí času zcela opouští, neboť v psychice může dle něj čas působit i obráceně, retroakcí a anticipací. Tuto původní myšlenku přednesl již Freud pojmem *Nachträglichkeit* odvozený od slov

¹¹ Koncept zavedený do psychoanalýzy psychoanalytičkou Melanie Klein k označení infantilní fantazie, ve které jsou rodiče spojeni v permanentním sexuálním aktu, který je pro dítě kombinací hrůzy a vzrušení.

*nachträglich, nachtragen*¹². Dle Eickhoff (2006) tento koncept, který Freud zmiňuje v Projektu vědecké psychologie, zůstává v jeho díle bez oficiálního statutu, přičemž však zůstává nezbytným pro pochopení časových souvislostí a psychické kauzality v kontextu psychosexuálního vývoje. Ač dočasně prakticky zapomenut, byl znovu oživen Lacanem v roce 1953. Překlad do francouzštiny vytvořil pojem *après-coup*¹³, jež používám i v tomto textu, a který zdůrazňuje dva dimenzionální vektory, retroaktivitu a následný účinek.

Tyto dva vektory Benvenuto (2018) popisuje buď jako pozitivistickou interpretaci, kdy je *après-coup* vykládáno jako tzv. zpožděný psychický efekt, anebo hermeneutickou interpretaci, která z něj činí následnou reinterpretaci minulých událostí. Stěžejním se pro mě v rozhodnutí o pojetí tohoto konceptu, stejně jako pro Benvenuta (2018), stává kompromisní interpretace dle Laplancheho (1988, in Benvenuto, 2018), jež předpokládá počáteční trauma dítěte, které musí „přeložit“ nejednoznačné a rozporuplné zprávy pocházející od dospělého. Laplanche „překladem“ míní pokus subjektu pochopit, co po něm ten Druhý (dospělý) chce nebo očekává. Vychází tedy z předpokladu, že existuje dospělý (s jeho nebo jejím nevědomím a sexualitou) a dítě (s jeho nebo jejím nevědomím a sexualitou), kteří se navzájem ovlivňují, přičemž na straně dospělého stojí významný mocenský faktor¹⁴. V tomto pojetí tedy dítě (subjekt) nejen prožívá a tento prožitek nevědomě ovlivňuje jeho další konání, ale

k interpretaci prožitku se vrací ex-post z pozice, ve které se nachází.

Každá (re)interpretace události však vždy něco vynechá, vždy se ukáže být neúplnou, proto je potřeba v průběhu života (a analýzy) znovu zkoumat a „překládat“. To evokuje pozici, ve které uvažujeme o vývoji jedince nikoliv lineárně, ale v souladu s představou, že osobní vývoj a historie člověka souvisí do značné míry s nevědomými fantazijními reprezentacemi existujícími v psychickém aparátu nezávisle na objektivní časové dimenzi. Neopominutelný je i v tomto kontextu fakt, že subjekt utváří a posléze organizuje své prostředí jako reakci na způsob, jakým je utvářeno prostředí Druhým (matkou, pečující osobou a později analytikem). Proto lze vycházet z předpokladu, že dítě a prostředí nejsou striktně oddělené entity, ale dynamicky prolnuté prvky, v jejichž vztahu hraje roli sdílené nevědomí bez objektivní časové dimenze (Laplanche, 2015).

House (2017) uvažuje o fenoménu *après-coup* z genderové perspektivy tak, že dítě musí začít „překládat“ verbální a neverbální komunikaci dospělých již od narození. Jak nevědomí, tak vědomí dospělých, kteří dítě obklopují, starají se o něj a zprostředkovávají první kontakt s vnějším světem, významově ovlivňuje pojetí slov „chlapec“ a „dívka“ a fantazií, jež se s těmito slovy pojí. Od okamžiku narození probíhá tato enigmatická komunikace od dospělých směrem k dítěti a často spíše ambivalentní a subjektivní chápání toho, co to je být muž a žena se stává něčím, čemu se snaží dítě porozumět. Porozumění je také z určitého pohledu nárokem vyhovět. Dítě si začíná budovat stabilní identitu, jejíž součástí je genderový prvek, resp. již výše zmíněná já-

¹² V českém překladu dodatečně, dodat.

¹³ V českém překladu později, dodatečně, následně.

¹⁴ Viz Ferenczi (2012).

drová genderová identita, a tedy ztotožnění se s tím, jestli subjekt je (má být) mužem nebo ženou.

Aron (1995) dále v tomto kontextu rozvíjí hypotézu o kreativním potenciálu omnipotentní fantazie stát se/být několika genderů současně, být současně maskulinní a femininní, hypotézu o hledání a nalézání původu významu takovéto vnitřní pozice. Tedy místa, v němž se jak u muže, tak u ženy (ne)vědomě mísí maskulinní a femininní prvky, a jež se stávají předmětem (re)konstrukce v procesu psychoanalytického úsilí. Základní prvky „obojetné pozice“ jsou dle Elise (2001) obsaženy již vztahu ke kojícímu prsu¹⁵, který zahrnuje dynamiku penetrován-penetrující a schopnosti se současně identifikovat s oběma pozicemi. Dítě je příjemcem matčiny penetrace¹⁶ a současně se stává tím, kdo penetruje ztotožněním se s matčinou pozicí, přičemž schopnost proniknout a odvaha být proniknut tvoří dále v životě člověka jádro nejen sexuálního vzrušení při překračování psychických a fyzických hranic. Jak shrnuje O'Shaughnessy (1989), integrace a tolerování mnohosti všech odštěpených částí nás samých (jak v praxi, tak v našich teoretických konstrukcích), konkrétně těch

prvků, o kterých si představujeme, že jsou stereotypně mužské nebo ženské a „náleží“ pouze jednomu z pohlaví, mohou efektivně a kreativně ovlivňovat nejen náš běžný život, ale i naši psychotherapeutickou praxi.

ZÁVĚR

Vhled do námi ztělesněné komunikace, kterou jsme v průběhu našeho ontogenetického vývoje jako jedinci zažili a nevědomě vstřebávali, vytváří jedinečný prostor, ve kterém se časoprostorové dimenze mísí dohromady. Minulost se stává přítomností a přítomnost budoucností. Analytická rekonstrukce, která je jak technikou, tak prostředkem, a dovolím si říct možná i jedním z cílů psychoanalýzy, poskytuje způsob poznání. Rekonstrukce životního příběhu je komplementárním prostředkem změny, která integruje a obnovuje kontinuitu self, často objevována a realizována ex-post (Blum, 2005). Proto, aby člověk mohl rekonstruovat, musí také dokázat bořit a znovu skládat. Analytickým jazykem řečeno regredovat. Střídat pozice. Symbolicky ale i doslovně uléhat na analytickou pohovku a zase z ní vstávat¹⁷.

Objevování různých zdánlivě protichůdných částí self, které mohou být maskulinní či femininní povahy, může být dočasně překvapující a ego ohrožující destabilizací, současně však také ale potenciálně plodným a výživným prostorem k nejen psychoanalytickému úsilí. Potřebujeme jak stabilitu ve formě jádrové genderové identity, tak flexibilní rozmanitost v podobě vícegenderového pojetí self. Dimenze identity potřebují být integrované a přesto rozmanité.

¹⁵ Dle teorie Melanie Klein dítě v prvních měsících života nevnímá matku jako celistvou osobu, ale jako její část v zastoupení v podobě prsu. To poskytuje žádoucí i nežádoucí elementy (výživu, pohodlí a ochranu, a zároveň také hlad, nepohodlí a nebezpečí). „Rozdělí“ tedy matku na dvě velmi odlišné symbolické polarity: „dobré prso“ a „špatné prso“.

¹⁶ Penetrací je v tomto kontextu míněno spojení úst dítěte a matčiny bradavky. V symbolické rovině vnímám pojem penetrace šířeji jako zásah do intimního (psychického nebo fyzického) prostoru jedince, který na jednu stranu může být invazivní, ale současně vzrušující.

¹⁷ Benefity schopnosti odevzdat se procesu regrese popisuje např. McWilliams (2022).

Jak konstatuje Ogden (1989, str. 138), „rozvoj zdravé genderové identity je odrazem vytvoření dialektické souhry mezi maskulinní a femininní identitou [...] zdravá maskulinita i femininita jsou vytvořeny a závisí na sobě navzájem“. Snad nás v tomto pohledu může inspirovat i Winnicott (2018), který tvrdí, že lidská mysl by měla být schopna udržet paradox, resp. umožnit jeho toleranci a nemožnost jednoznačného řešení. Snad tedy i psychoanalýza a tento text.

Role autorů

Dagmar Halo je autorkou textu.

Konflikt zájmů

Bez konfliktu zájmů.

Dedikace k projektu

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2020_020 (Psychologický výzkum ve vybraných oblastech pedagogické a klinické psychologie V) na Univerzitě Palackého v Olomouci.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Šimonu Geistovi za kritickou analýzu textu.

SEZNAM LITERATURY

- Aron, L. (1995). The internalized primal scene. *Psychoanalytic Dialogues*, 5(2), 195–237. <https://doi.org/10.1080/10481889509539062>
- Benvenuto, S. (2018). The Après-Coup, Après-Coup. *Language and Psychoanalysis*, 7(2), 72–87. <https://doi.org/10.7565/landp.v7i2.1589>
- Berman, E. (1997). Relational psychoanalysis: a historical background. *American journal of psychotherapy*, 51(2), 185–203. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1997.51.2.185>
- Blum, H. P. (2005). Psychoanalytic reconstruction and reintegration. *The Psychoanalytic study of the child*, 60, 295–311. <https://doi.org/10.1080/00797308.2005.11800755>
- Botella, C., & Botella, S. (2005). *The work of psychic figurability: Mental states without representation*. Hove, East Sussex: Brunner-Routledge.
- Bowlby, J. (2010). *Vazba*. Praha: Portál.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Abingdon: Routledge.
- Dimen, M. (1991). Deconstructing difference: Gender, splitting, and transitional space. *Psychoanalytic Dialogues*, 1(3), 335–352. <https://doi.org/10.1080/10481889109538904>
- Doležalová, P., Heumann, V., Orliková, B., Hull-Rochelle, G., Pavlica, K., et al. (2021). *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů. Poznatky a holisticky orientovaný terapeutický přístup*. Praha: Národní ústav duševního zdraví.
- Eickhoff, F. W. (2006). On Nachträglichkeit: the modernity of an old concept. *The International journal of psycho-analysis*, 87(6), 1453–1469. <https://doi.org/10.1516/ekah-8uh6-85c4-gm22>
- Elise, D. (2001). Unlawful Entry: Male Fears of Psychic Penetration. *Psychoanalytic Dialogues*, 11(4), 499–531. <https://doi.org/10.1080/10481881109348624>
- Ettlinger B. (2006). *The matrixial borderspace*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ferenczi, S. (2012). Zmatení jazyků mezi dospělými a dítětem—Řeč něhy a vášně. *Revue psychoanalytická psychoterapie*, 14(1), 7–13. <https://pep-web.org/search/document/RPP-CS.014A.0007A>
- Freud, S. (2000). *Svazek V. Spisy z let 1904–1905*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Freud S. (1999). *Svazek XIII. Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920–1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Freud S. (1997). *Svazek XV. Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Green, A. (2005). *Key Ideas for a Contem-*

- porary Psychoanalysis: Misrecognition and Recognition of the Unconscious. Routledge.
- Hall, K., & Bucholtz, M. (1995). *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge.
- House, J. (2017). *The Ongoing Rediscovery of Après-Coup as a Central Freudian Concept*. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 65(5), 773–798. doi: 10.1177/0003065117738762
- Hook, D. (2006). *Lacan, the meaning of the phallus and the 'sexed' subject* [online]. London: LSE Research Online. <http://eprints.lse.ac.uk/960>
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the Other Woman*. New York: Cornell University Press.
- Kernberg, O. F. (1982). *Self, Ego, Affects, and Drives*. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 30(4), 893–917. doi: 10.1177/000306518203000404
- Kernberg, O. F. (2001). *Object Relations, Affects, and Drives: Toward a New Synthesis*. *Psychoanalytic Inquiry*, 21(5), 604–619. <https://doi.org/10.1080/07351692109348963>
- Kojève, A. (1980). *Introduction to the Reading of Hegel*. New York: Cornell University Press.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press.
- Lacan, J. (2007). *Écrits*. (B. Fink, Trans.). New York: WW Norton.
- Lacan, J. (1988). *The Seminar. Book I. Freud's Papers on Technique, 1953–54*. Trans. John Forrester. New York: Norton; Cambridge: Cambridge University Press.
- Laplanche J. (2017). *Après-coup, The unconscious in translation*. New York, NY.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.-B. (1988). *The language of psychoanalysis*. London, UK: Karnac Books.
- Laplanche, J. (2015). *Between seduction and inspiration: Man*. (J. Mehlman, Trans.). New York: The Unconscious in Translation.
- Mason, K. (2018). *Gendered Embodiment*. *Handbooks of Sociology and Social Research*, 95–107. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76333-0-7>
- Martin, C. L., & Ruble, D. N. (2010). *Patterns of gender development*. *Annual review of psychology*, 61, 353–381. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100511>
- McWilliams, N. (2022). *Psychoanalytická psychoterapie*. Praha: Portál.
- Minolli, M. (2004). *Identity and relational psychoanalysis*. *International Forum of Psychoanalysis*, 13(4), 237–245. <https://doi.org/10.1080/08037060410004719>
- Money, J., J. G. Hampson, and J. L. Hampson (1955). *An examination of some basic sexual concepts: The evidence of human hermaphroditism*. *Bull. Johns Hopkins Hosp.*, 97, 301–310.
- Ogden, T. H. (1989). *The primitive edge of experience*. Northvale: Jason Aronson.
- O'Shaughnessy, E. (1989). *The invisible oedipus complex*. In: *The Oedipus Complex Today*, ed. J. Steiner. London: Karnac Books, pp. 129–150.
- Stoller, R. (1968). *Sex and Gender*. New York: Science House.
- Winnicott, D. W. (2018). *Hraní a realita*. Praha: Portál.

Došel do redakce 25. 1. 2022, v revidované verzi 15. 9. 2022, po druhé revizi 22. 3. 2023. K publikaci přijat 27. 3. 2023.